

İslam Estetiğine Giriş

Oliver Leaman, *İslam Estetiğine Giriş*, (Çev. Nuh Yılmaz), Küre Yay. 280 sh. İst.2010

Mehmet Kurtoğlu*

Müslümanların bugünkü düşünce ve davranış biçimini şekillendiren kitap ve sünnetin yanında, inanç ve hayata yeni bir bakış açısı kazandıran içtihat ve yorumlar olmuştur. Mağripî düşünür Abid el Cabiri, Müslümanların bugünkü düşünce biçimini geçmişte edinmiş oldukları öncül bilgilerin şekillendirdiğini ve İslam dünyasındaki düşünce değişikliğini belirleyen eser ve yazarlar olduğunu belirtir. Bu bağlamda İbn Arabî, İbn Sina, Gazali, İbn Haldun, Farabi gibi âlim ve düşünce adamlarının eserlerini örnek gösterir. Genellikle mezhepsel düzlemde fıkıh, tarikatlar düzleminde tasavvufu şekillendiren yorumlar, tarih boyunca Müslümanların hayata, daha açık ifadeyle düşünce ve sanata bakışını etkilemiştir.

Müslümanların bugünkü yaşantılarında fıkıh ve tasavvuf gibi iki kaynak belirleyici olmuştur. Zira sosyal hayatı düzenleyen fıkıh, nefsi terbiye eden tasavvuf bir yandan Müslümanların sosyal hayatını şekillendirirken, diğer yandan metafizik bir bakış kazandırmıştır. Bu İslam tasavvufunda aşkın/trans bir bakış olarak önümüze çıkar ve özellikle sanat eserlerine deruni bir boyut kazandırır. Müslüman ferasetli ve nazar sahibidir; her nesnede ilahi gücü/aşkınlığı görür. Çünkü görüş/nazar aynı zamanda irfanı/hikemi bir bakıştır. Sanatı ortaya çıkaran düşünce, duygu, görüş işte bu bakışta saklıdır. Peygamberimizden sonra fetihlerle genişleyen İslam toplumu yeni inanç ve kültürlerle karşılaşmış, farklı kültür ve inançlarla temasa geçmiş ve bundan kendine özgü bir sanat ve felsefe dili oluşturmuştur. Bugün İslam’da sanatın olup olmadığı bazı kimseler tarafından tartışılabilir da Batılı oryantalistlerin İslam sanatı hakkındaki ortaya koydukları yorumlar, köklü bir İslam sanatının varlığını göstermektedir.

İslam’da sanat ve estetik bağlamında yayınlanmış eserlere baktığımızda daha çok Avrupalı yazarların bu konuda öne çıktığını görmekteyiz. Örneğin İslam sanatı ve estetiği konularında Türkçeye

çevrilmiş esrelere baktığımızda; 1929 Fransa doğumlu, Oleg Grabar’ın “İslam Sanatının Oluşumu”, Burckhard’ın dil ve anlam üzerinden hareketle kaleme aldığı “İslam Sanatı” dikkat çekmektedir. İslam sanatıyla ilişkili bir diğer kitap ise Oliver Leaman’ın “İslam Estetiğine Giriş” eseridir. Kentucky Üniversitesinde felsefe profesörü olan Oliver Leaman, ağırlıklı olarak estetik ve sanat-din ilişkisi konularında yoğunlaşmış bir yazar. İslam, Yahudi ve doğu felsefelerine dair çok sayıda çalışması bulunan Leaman, İslam Estetiğine Giriş kitabında; İslami estetik var mıdır, İslam sanatı aslen tasavvufi midir, İslam’a göre sanatsal biçimler neler gibi sorularına cevap arıyor. İslam sanatı hakkında oldukça önemli bu kitap, Türkçeye çeviren Nuh Yılmaz’ın da belirttiği gibi birçok açıdan ilk olmayı hak ediyor ve Leaman’ın samimi tarzını, meseleye yaklaşımındaki eleştirel mesafeyi, sorunlu alanları teşhisini, artık neredeyse klişe haline gelmiş bir takım büyük isimlerin iddialarını son derece mütevazı ancak mahirane eleştirisi ve gelişkin mantık örgüsünün altını çiziyor. Ayrıca bu saydıklarının kitabın en güçlü yanlarını oluşturduğunu belirtiyor. Leaman’ın eleştirel yaklaşımına temkinli yaklaşan Yılmaz, bu eleştirilerin ayrıca faydalı olduğunu belirtiyor.

Leaman ise kitabı yazma nedenini açıklarken; “bu kitabı yazmamın sebebi İslam sanatı hakkında biteviye söylenegelen şeylerden duyduğum derin hayal kırıklığıdır. İslam sanatı üzerinde bilimsel düzeyi ve alan uzmanlığı oldukça etkileyici birçok harika kitap mevcut. Bu kitaplardaki estetik tartışmaları ise genellikle ya son derece sığ ya da bu tür tartışmalar hiç yok. Bu nedenle nesnelerin estetik özellikleri üzerine yazılmış yalan yanlış metinleri okumaya çok zaman harcadım. Kitap yanlışları düzeltme ve İslam sanatının estetiğine sağlam bir zemin kurma yönünde mütevazı bir çabadır” diye yazıyor. Leaman, bu ifadesiyle gerçekte, estetik alanında yazılmış eserlerin ve tanımlamaların ken-

* Vakıflar Genel Müdürlüğü; Yayın Şubesi Müdürü, kurtoglu.mehmet@gmail.com

disinde yaşattığı hayal kırıklığının belirtmiş oluyor. Estetik konusunu ve bu konuda yazılmış kaynak eserleri ele alan Leaman, “asıl mesele, İslam sanatının mütemadiyen estetikle, hele sanatla hiç ilişkisi olmayan terimlerle izah edilmeye çalışılmasıdır” diyor. Zira ona göre İslam sanatı olarak öne sürülen eserler, estetik anlamda bir şey söylemiyor, daha çok bu eserlerin nasıl üretildiği üzerinde izahlar yapıyor. Çünkü İslam kitaba dayalı bir din olduğundan, Leaman, örneğin Hüsn-ü Hat’ın bir sanatı eserinden daha çok, Kuran’ın seçkin sözlerinin yeniden üretiminden başka bir şey olmadığını belirtiyor. Leaman, ilerleyen sayfalarda “İslami estetik diye bir şey yoktur” diye yazıyor.

Yahudi asıllı Oliver Leaman, sanat, estetik ve din konusundaki çalışmalarıyla tanınan bir felsefe profesörü. Kitabını diyalektik bir tarzda ele almış. “İslam sanatı hakkında biteviye söylenegelen şeylerden duyduğu derin hayal kırıklığı” dile getiren Leaman, bu çalışmasını belirleyen diyalektik mantığın gerçekte babasıyla yaptığı tartışmalardan ilham alarak zihninde oluştuğunu söylüyor. Önsözde “*bu kitabı yazarken yaptığım tartışmanın, uzun yıllar boyunca babamla yapmış olduğum tartışmanın bir uzantısı olduğunun farkına vardım*” diyerek bizzat ifade ediyor. Babasıyla arasında geçen tartışma, aslında onun İslam veyahut diğer dinlerin sanatına bakışını şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Leaman, sahip olduğu bu bakış açısını ise şöyle anlatıyor: “*Her ikimiz de Bach dinlemeyi, kiliseler ve şapeller gibi dini binaları ziyaret etmeyi pek severdik. Babam sürekli bu binalara ve müziğe nasıl hayran olduğunu, Hristiyan olmuş olsa bu binalara ve müziğe olan hayranlığının daha da fazla olabileceğini, bu binalar ve müzik hakkında Hristiyan olmayan biri olduğu için kaçırıldığı şeyleri Hristiyan olmuş olsa daha da iyi takdir edebileceğini söylerdi. Bense aksini, yani bu binaların ve müziğin estetik özelliklerinin asli dinî amacından soyutlanabileceğini, hatta asli dini amacı paylaşmanın, estetik takdir ve eseri kavrayış noktasında destek değil, köstek olabileceğini savunurdum.*”

Görüldüğü gibi Leaman, daha kitabın başlangıcında farklı ve eleştirel bir yaklaşımla hareket edeceğini belirtiyor. Onun bu yaklaşımı, Müslümanları rahatsız etse de, gerçekte bu kitabı okuyanlar, (özellikle sanat ve de estetik alanında) yeni ve farklı bir bakış açısı kazanacaktır. Çünkü taraflı yahut oryantalist bir bakışa sahip olsa da, Leaman’ın söylediklerini göz ardı etmemek gerekiyor. Örneğin

neğin “*İslami estetik diye bir şey yoktur*” başlığı altında ileri sürdüğü fikirlere baktığımızda, İslam sanatı üzerine yazanların duayeni olarak gördüğü Graber’den hareketle şunları söyler: “*belirli bir geleneğin yorumlanması bir de diğer tarafı vardır. Problem, bu geleneğin ürünlerine atfedilen evrensel değerler içsel, artzamansal ya da tarihsel referanslarla mı haklılaştırılıyor yoksa kültürün kendi içinde kısıtlılıklarıyla mı? (...)Ortaçağ klasik kültürü ya da modern öncesi Müslüman toplumların aynı meseleler üzerine karşılaştırılabilir sonuçlara vardıkları konusu tatmin edici olmalıdır?*” Ayrıca Grabar’ın bu tezi için; “*bunları, Escher ve Owen Jones gibi Elhamra’nın muhteşem geometrisi karşısında büyülenen ve bundan bazı Bâtîni anlamlar çıkaran düşünürlerin eserlerini yorumlarken yazıyor. Oysa Grabar’a göre, bu görüşlerin eserin Müslüman mimarları ya da Gırnata Sarayı’nın kullanıcıları tarafından paylaşıldığını söyleyemeyiz. Bu yorumun konuyla doğrudan alakalı olduğunu söylemek pek doğru olmasa gerek, zira binayı yapanların düşünsel süreçleri bizim için acil bir mesele değildir. Şöyle denilebilir: Binayı yapanlar her ne düşünüyor olurlarsa olsunlar, bu düşünceler bazı genel İslami ilkelerden kaynaklanıyordu. Grabar’ın İslam sanatı üzerine yazılarındaki en etkileyici taraf titizliği, genelleştirmeden mümkün mertebe kaçınması ve olgulara son derece keskin amprik yaklaşımıdır*” diye tanımlamada bulunduktan sonra Müslümanların ortak bir ilkeler üzerinde ittifak etmemesinden dolayı, İslam sanatının bir bütünlük oluşturmadığını belirtiyor. Ayrıca sanat eserini anlamak için sanatçının zihinsel süreçlerini bilmek gerektiği düşüncesinin altından çok sular aktığını belirtmeden edemiyor.

Leaman, İslam sanatı aslen tasavvufidir bölümünde ise, İslam sanat ve medeniyeti üzerine kafa yormuş ilim adamlarının (Biurckhardt, Nasr, Massignon ve Bahtiyar) adını vererek, İslam sanatı konusunda esaslı yazanların çoğunluğu, bu sanatın görünenin faniliğine olan inançtan ötürü fiziksel gerçekliğin temsiliyi değiştirdiğini iddia ettiğini söyler. Yazısının devamında ise; “*bu iddia İslam’ın kalbini tasavvufun oluşturduğu varsayımıyla başa baş gider. Tasavvufla birlikte maneviyat maddiyata, Bâtînilik leduniliğe, riyazet dünya nimetlerine galebe çalmıştır*” der. Leaman, sanatla tasavvuf arasındaki ilişkiyi de eleştirir. Çünkü sanatın haz veren yönü olduğu için şer olduğunu söyleyenler vardır. Leaman, ayrıca “*kutsalın yansıtılmasında*

evrensel güzellik kıstası ne kadar makul olursa, bu kıstasların hassaten İslami olduğunu iddia etmek de o kadar zorlaşır” diye yazar.

Leaman, İslam’a has sanatsal biçimler mevcuttur bölümünde ise, daha önceki sahirelerde yaptığı eleştirilerde ileri gittiğini görmüş olalı ki, *“buraya kadarki tartışma, bizi dinin estetik hiçbir alakasının olmadığı düşüncesine g t rmemeli”* diyerek üslubunu yumuşatıyor. Aslında Leaman, bu kitabında İslam sanatı ve estetiği konusunda önemli olup olmadığına bakmaksızın birçok kitap karıştırdığı anlaşılıyor. Zaten kitabın muhtevasında ve bölüm başlıklarında sanat ve estetik konusunda yazılmış birçok kitaba gönderme yapması bunu gösteriyor. Ayrıca alıntı yaptığı eserlere eleştiri yöneltmesi, bir yandan kitaba zenginlik katarken, diğer yandan, asıl mevzu olan İslam estetiği konusunda söylediklerini ikinci plana itiyor gibi. Oysa Leaman, bu eleştirel yaklaşımını, *“İslam estetiğine ve sanata nasıl yaklaşılmalı yahut nasıl yorumlamalı?”* fikri üzerine inşa etmiş. Daha açık ifadeyle İslam sanat ve estetiğini yorumlayanların, gelişg zel tanımlamalardan kaçınmasını, ileri sürdükleri fikirlerin altını doldurması gerektiğini söylüyor.

İslam Estetiğine giriş üzerine bir tanıtım yazısı kalem alan ve haklı olarak Leaman’ın tutarsızlığına işaret eden Hilmi Yavuz; *“Leaman, İslam sanatını dinî, tasavvufi, siyasi ve iktisadi bağamlarının dışında estetik bağlamıyla ele almayı öneriyor. Fakat bu tez bir sanat yapıtının ‘İslami’ olup olmadığına nasıl karar verileceği sorusunu cevapsız bırakıyor. Hem İslam estetiğinden bahsetmek hem de İslami (dinî) bağlamı göz ardı etmek bir tutarsızlık değil midir?”* diye sormadan edemiyor.

Dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde yazar İslam sanatı hakkında en çok yenilenen on bir hatayı řu başlıklar altında sunuyor: ‘İslam’ın tanımı mümkündür - özcülük meselesi’, ‘İslami estetik diye bir şey yoktur’, ‘İslam sanatı aslen tasavvufidir’, ‘İslam’a has sanatsal biçimler mevcuttur’, ‘İslam sanatı aslen din dir’, ‘İslami resim diğer resim biçimlerinden oldukça farklıdır’, ‘İslami sanat “ teki”dir’, ‘Gazali İslami resmi öldürmüştür’, ‘İslam sanatı aslen minördür’, ‘İslam sanatı atomistiktir’, ‘Hüsnühat en  st n İslami sanattır’, ‘İslam sanatında aslen boşluk korkusu vardır.’ Yazarın ileri sürdüğü bu başlıkların her biri ayrı ayrı üzerinde konuşulup tartışılacak t r ndir. Leaman, bunu kısmi de olsa kitabında yapmaya alışıyor.

Aslında İslam Estetiği ve Sanatı konularında bütüncül bir okuma yapmak ve bu alanda yazılan kaynak kitapları birlikte okumak, okuyucuya daha geniş bakış açısı sunuyor. Özellikle Leaman’da zaman zaman gönderme yaptığı Grabar’ın “İslam Sanatının Oluşumu” ve Titus Burckhardt’ın “İslam Sanatı” kitapları birlikte okunması gereken kaynak eserlerdir. Zira Oleg Grabar’ın kitabı, alışılından oldukça farklı bir yaklaşımı sergilemesi açısından önem taşımaktadır. İslam sanatı olgusunu tarihsel örüntünün içinde, yani İslam kültürünün oluşum yıllarındaki karmaşık olaylar ve ilişkiler ve tavır alışlar bağlamında tanımlamaya çalışır. Grabar, kitabı yazma aşamasını anlatırken, buna çeşitli dürtülerin neden olduğunu, kitabın kapsam ve biçimini bu dürtülerin belirlediğini s yer. Bunlardan biri, yakın doğu sanatı üzerine şimdiye dek aşırı uzmanlaşmış kitaplarla çok genel kitaplardan başka bir şeyin yazılmamış oluşudur. Birinci t r den olanlar sınırlı çevreler dışında ilgi çekmez, ikinciler ise ya anlamsız denilecek kadar geneldirler, ya da pek çok ayrıntıda hatalarla doludurlar; çünkü en üretken bilim adamı bile bu denli geniş bir alana ve binlerce anıta olsa olsa üstünkörü değinebilir. İkinci bir dürtü, İslam sanatının zaman ve mek n açısından inanılmaz yaygınlığıdır. Sekizinci yüzyıl İspanya’sından on sekizinci yüz yıl Hindistan’ına kadar uzanan iki u arasında kalan ülkelerin ve yüzyılların hemen hemen hepsi İslam sanatının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bütün ömrünü hikmet ve geleneğin çeşitli yönlerini araştırmaya ve ortaya koymaya adanayan Titus Burckhardt, 1908 yılında Floransa’da doğmuş bir ilim adamı. Batı’nın ne kaybettiğini öğrenmek üzere Fas’a gitmiş, Arapça öğrenmiş ve klasik tasavvuf eserleri okumuş, Müslüman olduktan sonra İbrahim İzzettin adını almıştır. Burckhardt, tecrübeleri ve araştırmaları neticesinde batılı akademisyenlerin oryantalist perspektiflerini gerek zihinsel, gerek varoluşsal düzlemde eleştiriye tabi tutmadan İslam felsefesinin ve sanatının derinliğini kavrayamayacağı kanaatine varmıştır. Aslında Burckhardt’ın eleştiriye tabi oryantalist bakış, bugün İslam dünyasının Batılı bir gözle okunmasına ve yerli oryantalistlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Lemaan, kitabın sonunda; *“İslam sanatı bazen tabii olanı aşmanın yollarını araştırır, fakat aynı zamanda bize doğal olanın son derece doğru, gerçekçi ve natüralistik betimlemesini de sunar. Hüner ve fantezi İslam’a diğer sanat formlarına*

olduğundan daha fazla has değildir. En fazla başka sanatlarda gördüğümüz kadar hüner görürüz. çünkü sanatta hüner ve fanteziden uzak durmak zordur. Hatta sanatın hüner ve fanteziden ibaret olduğu bile söylenebilir. Ahlaki olan, İslam sanatına, anlaşılması için özel kurallara başvurulması gerekmeyen, sanat tarihinde önemli kültürel bir gelenek olarak normal, doğal bir sanat muamelesi yapmamızdır. Bütün sanatlar yorumlama ve eleştiri gerektirir ve İslam sanatı da bu ilkedен мүнез-zeh değildir elbette; sadece sanatlardan bir sanattır” diyerek, neden eleştirel bir yaklaşımla kitabı kaleme aldığını belirtmiş oluyor. Böylece bizim de İslam sanatına nasıl bakmamız veya nasıl yorumlamamız gerektiğini göstermiş oluyor.

Batılı yazarlar ile İslam dünyasının yetiştirdiği yazarların sanat ve estetik alanda yazdıklarını birlikte okumak gerekir diye düşünüyorum. Leaman, Grabar ve Burckhardt gibi Batılı yazarlar yanında İslam sanatı ve medeniyeti alanda çalışan Müslüman ilim adamı ve entelektüelleri de unutmamak gerekir. Seyyid Hüseyin Nasır, Faruki ve Lale Bahattiyar ilk akla gelenler isimlerdir. Ülkemizde ise son yıllarda bu konu üzerine kafa yormuş olan mimar Turgut Cansever ile Beşir Ayvazoğlu ismini görü-

yoruz. Burckhardt'ın kitabını Türkçeye kazandıran Turan Koç'unda aynı isimle telif bir eseri olduğunu unutmamak gerekir. İslam sanat ve estetiği üzerine yazılan bu kitapların, alanında önemli bir boşluğu doldurduğuna inanıyorum.

Leaman'ın, İslam Estetiğine Giriş kitabı, Grabar'ın İslam Sanatına Giriş ve Burckhardt'ın İslam Sanatı eserlerini de içine alan, bunları eleştiren ve bazen de onlardan alıntılarla de kendi metnini zenginleştiren bir muhtevaya sahip. Leaman'ın eleştirileri yanında sanat ve estetiği getirdiği yeni yaklaşım ve tanımlar oldukça önemlidir. Onun başlıklar halinde ileri sürdüğü tutarsızlıklar üzerinde Müslüman ilim adamları ve entelektüellerin kafa yorması gerekmektedir. Çünkü onun ileri sürdüğü tutarsızlıklar aynı zamanda kendimize özeleştirme imkânı vermektedir. Konusuna hâkim olan yazar, zengin konu başlıkları ve diyalektik yaklaşımıyla kabul edelim yahut etmeyelim bu alanda yeni şeyler söylüyor. Özellikle sanat tarihi, İslam sanatı ve medeniyeti üzerine çalışanların göz ardı edemeyeceği bu kitap, Leaman'ın da kitabına seçtiği isimlendirmeye söyleyecek olursak, İslam Estetiğine Giriş mahiyetinde algılanmalıdır.